

Тема 2. Предмет і метод економічної теорії

*Економіка – це вміння користуватися життям
найкращим чином.
(Бернард Шоу)*

*Досягнення людини куди більше варті уваги,
коли розмірковуєш про те, як вона обмежена в своїх діях.
(Торнтон Уайлдер)*

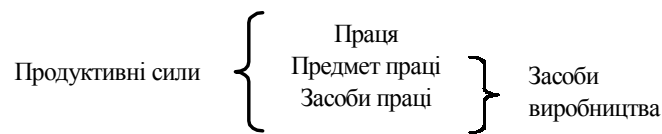
1. Предмет економічної теорії:
 - а) марксистська політекономія;
 - б) основна проблема "економікс".
2. Економічні категорії та економічні закони.
3. Функції економічної теорії.
4. Методи пізнання соціально-економічних явищ:
 - а) матеріалістична діалектика;
 - б) позитивний і нормативний методи.

Література

1. Маркс К. К критике политэкономии. Предисловие. - Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 13. С.5-9 (1а).
2. Маркс К. Капитал. Т.1. Отд.Ш. Гл.5. §1 "Процесс труда". - Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 23 (1а).
3. Алле М. Метод в экономической науке. В кн.: М.Алле. Экономика как наука. М., 1995. С. 32-43 (4).
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т.І Кн.І (16, 2).
5. Макконнелл К., Брю С. Экономикс (будь-яке видання). Т. 1. Гл. 1,2 (16, 46).
6. Самуельсон П. Економіка. Львів, 1993. Гл. 1. (1, 46)
7. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. К., 1994 (1997). Розд. 1,2 (1а, 2, 4).
8. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. К., 1995. Тема 1 (2, 4).
9. Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. Кн.1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / Ю.В.Ніколенко, А.В.Демківський, В.А.Євтушевський та ін. К., 1998. Гл. 1 §1(1), §2(2,3).
10. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, Г.П.Журавлевой. М., 1995. Гл. 2 (1-4).
11. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред.М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл. 2 §2, 3 (16, 46).

12. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П.Журавлевой и Н.Н.Мильчаковой. М., 1997. Гл.3 (1,2,4).
13. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб, 1997. Гл. 1.2 (1а), 1.3 (2), 1.4 (1б), 2.3 (4).
14. Економічна теорія: У 2-х кн. Кн.1. Макроекономіка: Навч. посібник / За ред. З.Г.Вагаманюка та С.М.Панчишина. - К., 1997. Розділ 2.1 (1).
15. Политэкономия. Учебник для вузов / Под ред. В.А.Медведева. М., 1989. Гл. 1 §5 (2).

Після отримання загальної уяви про історію розвитку економічної науки слід

зупинитися на предметі й методи. Завдяки вивченню першої теми стає зрозуміло, що дисципліна не являє собою однорідну, завершену науку. За словами Дж.Мілля, визначення предмета науки ніколи не відбувається перед створенням самої науки: "на зразок міського муру, воно, як правило, не оточує місця, де в майбутньому будуть створені будівлі, а обводить дещо вже існуюче". Студентам пропонуються два магістральні напрямки у вивченні економічної науки: марксистська течія й економікс.

1. Предмет економічної теорії

Предмет і метод економічної науки кожна школа розглядає з власних позицій. Так, меркантилісти предметом науки вважали багатство, що створене в сфері торгівлі. Фізіократи перенесли предмет науки – національне багатство – з сфери обігу в сферу виробництва (сільське господарство). Класична школа розширила предмет дослідження за рахунок умов виробництва й нагромадження (А.Сміт), розподілу (Д.Рікардо).

Сучасний підхід до предмету політичної економії полягає в слідуванні марксистській лінії, або принципів економікс. Тож слід визначити їхнє розуміння предмету економічної науки.

а) Політекономія виходить з процесу виробництва. Процес праці – це процес активного впливу людини на природу. Він має три складові (три чинники виробничого процесу):

- праця – свідомо доцільна діяльність людини;
- предмет праці – предмети природи, на які спрямована праця людини;
- засоби праці – комплекс речей, за допомогою яких людина впливає на природу.

Виробництво в загальному розумінні складається з чотирьох стадій: суто виробництво, розподіл, обмін й споживання.

Предмет праці й засоби праці разом складають засоби виробництва. Засоби виробництва разом з працею (робочою силою) складають продуктивні сили суспільства, які характеризують відношення людини до природи.

Але крім цього існує інший бік виробничого процесу – відносини між людьми в процесі виробництва. Вони мають назву виробничих відносин. Таким чином, виробничі відносини – це відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання.

На думку К.Маркса, предметом політичної економії є саме виробничі відносини у взаємодії з продуктивними силами.

б) Економікс свою основну проблему ґрунтує на двох аксіомах.

1. Потреби людини необмежені, невгамовні. Потреби людини не можна зводити лише до матеріальних потреб. (Піраміда людських потреб – класифікація, що запропонована американським соціологом А.Маслоу). Але підґрунтям навіть найвищих потреб є матеріальні потреби, які задовольняє економіка. Можна задовольнити певну потребу на певний час, але в цілому потреби безмежні. "Багатство схоже на солону воду: чим більше п'єш, тим сильніша спрага" (А.Шопенгауер).
2. Економічні ресурси, тобто чинники, що використовуються для виробництва економічних благ, обмежені. До економічних ресурсів зазвичай відносять:
 - працю (labor) – розумові й фізичні здібності людей (за винятком підприємницьких);
 - землю (land) – всі природні ресурси;
 - капітал (capital) – інвестиції, засоби виробництва, що створені людьми;
 - підприємницькі здібності (entrepreneurial ability) – здатність людини поєднувати три попередні чинники в потрібній комбінації з метою отримання прибутку.

Реалії економічного життя дають підставу деяким економістам в якості самостійного чинника виробництва називати сьогодні й інформацію.

Оскільки ресурси, які людина бажає використати, обмежені (принаймні, їх менше, ніж необхідно для задоволення всіх потреб), необхідно зробити вибір – для задоволення яких саме потреб використати наявні економічні ресурси. Засоби, що задовольняють потреби, називаються благами.

Альтернативна вартість (альтернативні витрати, витрати втрачених можливостей, opportunity costs) – це вартість одного блага, яка виражена в іншому, яким доводиться пожертвувати. Звичка міркувати в термінах альтернативної вартості – одна з найважливіших рис економічного мислення. З процесом вибору одного з альтернативних варіантів кожна людина, фірма, уряд стикаються щодня.

Економісти кажуть, що не існує такої речі, як безкоштовний обід (free lunch) – ніщо не дається задарма, за все треба платити. За визначенням А.Маршалла, економікс – це наука про нормальну життєдіяльність людини (оскільки проблема вибору настільки розповсюджена, що стикаючись з нею, ми найчастіше цього не помічаємо). За популярним визначенням, економікс – це "наука, яка вивчає

поведінку людини з точки зору співвідношення між цілями та рідкістю засобів, що припускають альтернативне використання” (Л. Роббіне).

Останнім часом можна помітити надзвичайну розповсюдженість основного принципу економіс, його використання в аналізі широкого кола проблем, які вражають своєю безмежною різноманітністю. Це проблеми розвитку мови, відвідування церкви, політичної діяльності, правової системи, вимирання тварин, самогубств, альтруїзму й соціальних взаємодій, шлюбів, народжуваності й розлучень. Іноді здоров’ям і тривалістю життя людина може пожертвувати, тому що вони вступають в конфлікт з іншими цілями. Людина може палити й нехтувати фізичними вправами не тому, що не знає, що це погано, а тому що відрізок життя, яким вона жертвує, є для неї не настільки цінним, щоб виправдати витрати, що пов’язані з відмовою від паління. Людина вирішує одружитися, коли корисність шлюбу, що очікується, перевищує корисність холостого життя чи додаткові витрати, що виникають за умов продовження пошуків більш підходящої пари.

Немає сумніву, що подальший розвиток економічної теорії автоматично призведе до еволюції її предмету. Так, вже сьогодні деякі підручники все більше схиляються в бік інституціоналізму внаслідок поживлення інтересу до інституціональних чинників (поведінки, звичок, настроїв людей - економічних інститутів, тобто формалізованих правил і неформалізованих норм, завдяки яким можлива взаємодія людей). Подібна еволюція предмета економічної теорії, в свою чергу, автоматично підвищить вимоги до фахівців, що досліджують економічні аспекти буття (пригадайте слова Дж. Шекла).

2. Економічні категорії та економічні закони

В процесі пізнання формуються поняття, в яких фіксуються властивості й зв’язки предметів і явищ зовнішнього світу. Ці найбільш загальні поняття називаються категоріями. Кожна наука має свій набір категорій, це своєрідна мова науки. Економічні категорії: товар, гроші, прибуток, ціна, робоча сила тощо.

Поняття економічного закону по-різному трактується в сучасній економічній науці. Прихильники марксистської течії вважають економічні закони об’єктивними. Закон – це суттєвий, внутрішній, необхідний причинно-наслідковий зв’язок явищ і процесів економічного життя. За певних умов людина в змозі використати економічні закони в своїх інтересах.

В західній економічній науці дещо інший підхід до розуміння економічних законів. Головне, на їхню думку, описати, пояснити, узагальнити факти. Перевага надається не поняттю "закон", а поняттям – "модель", "принцип", "теорія", оскільки "закон" передбачає високий ступінь точності, навіть моральну оцінку. На відміну від об’єктивного підходу подібне трактування законів виходить з суб’єктивних позицій.

3. Функції економічної теорії

Економічна теорія виконує такі функції.

1. Пізнавальну (як і будь-яка інша наука). Тобто з маси навколишніх фактів формулюються певні закони. Хоча економікс віддає перевагу іншим термінам – принцип, модель, це не змінює сутності функції – економічна теорія вивчає свій бік людського буття й виділяє певні закономірності. Деякі закони відомі навіть далеким від економіки людям – закон попиту. На відміну від законів природи, економічні закони не настільки точні. Можна передбачити поведінку більшості людей, але лишається можливість нехарактерної поведінки окремих осіб.
2. Практичну (прагматичну). Економічні закони потрібні для того, щоб використовувати їх в повсякденному житті, бізнесі, керуванні економікою країни. Це дозволить уникнути багатьох проблем.
3. Прогностичну. Враховуючи дію економічних законів, людина може передбачити майбутні факти, прискорити їхню появу, або навпаки віддалити.
4. Методологічну. На економічній теорії ґрунтуються інші конкретні економічні дисципліни (менеджмент, маркетинг, бухгалтерський облік тощо).

Економічна теорія складається з двох частин – з мікро- та макроекономіки. Це два підходи до одного й того ж предмету. Мікроекономіка вивчає економічну поведінку окремих економічних елементів (домогосподарств, фірм, конкретних ринків, галузей). Макроекономіка вивчає функціонування економіки в цілому, на рівні держави.

4. Методи пізнання соціально-економічних явищ

Метод – це сукупність прийомів, засобів, принципів, за допомогою яких розв’язуються задачі. Якщо предмет науки пояснює, що саме вивчає наука, метод констатує, як само вона це робить.

а) Матеріалістична діалектика – це метод, яким користується марксистська політекономія. Найважливіші принципи діалектики:

- принцип загального зв’язку;
- принцип безперервності.

При вивченні політекономії, за словами К.Маркса, не можна користуватися ні мікроскопом, ні хімічними реактивами; тож їх треба замінити силою наукової абстракції. Саме абстракції, що висвітлюють певні боки економічних реалій, називаються економічними категоріями.

б) Економікс користується двома основними методами пізнання: позитивним і нормативним. Позитивний метод спирається на філософію позитивізму і означає, що задача науки полягає в описанні, аналізі, систематизації зовнішніх фактів, окремих суджень, тобто наука повинна відповідати на питання: “Що може бути?” (“What is?”).

Нормативний метод більшою мірою спирається на філософію прагматизму і полягає в оцінці фактів, це відповідь на питання: “Що повинно бути й що слід для

цього зробити?" ("What ought to be?"). До цього методу доводиться звертатися уряду під час розробки певної економічної політики.

В економічній теорії використовуються також такі відомі методи пізнання, як аналіз і синтез, індукція та дедукція. Аналіз – метод наукового дослідження шляхом розкладання предмету на складові частини. Синтез - це метод пізнання, який складається з об'єднання окремих частин в єдине ціле. Індукція - це рух думки від часткових до загальних висновків. Дедукція - рух мислення від загальних положень до часткових визначень.

На відміну від марксистської політекономії економікс дуже активно користується математикою. Навіть наукові праці економістів минулого переписуються більш формалізованою мовою, за допомогою диференційних рівнянь. Це дає можливість економити час на вивчення економічних вчень та аналізувати колишні теорії в контексті з сучасними економічними думками.

Лауреатами Нобелівської премії в галузі економіки за 2000 рік стали американці Дж. Хекман і Д. Макфедден за роботи з мікроеконометрики (математичного моделювання економіки). Таким чином, на перший план в економічних дослідженнях виходять математичні моделі конкретних процесів, на основі яких можливе планування виробництва в межах як галузі, так і окремої корпорації.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: праця, робоча сила, засоби праці, предмети праці, засоби виробництва, продуктивні сили, виробничі відносини, економічні ресурси, земля, капітал, підприємницькі здібності, альтернативна вартість, економічні закони, метод, матеріалістична діалектика, позитивний, нормативний методи, дедукція, індукція, *ceteris paribus*, *post hoc ergo propter hoc*.

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в цей розділ економічної теорії: К.Маркс, А.Маршалл.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна дати стисло відповідь на питання: "Що вивчає економічна теорія?"?
2. Чому людина є основною продуктивною силою?
3. Чи був Робінзон суб'єктом виробничих відносин, лишившись на самоті на незаселеному острові?
4. Пригадайте казку "Колобок". Назвіть економічні ресурси, які там застосовані.
5. Що означає відомий вираз "безкоштовних сніданків не буває"?
6. Чому в ХХ ст. все менше і менше пишуть листи та читають книжки?
7. Чому в чергах в більшості стоять люди похилого віку і майже немає молоді?

8. Тарас мріяв поїхати на море, але батьки на все літо відіслали його в село до бабусі. Чи вивчає подібні явища економічна наука? Інші суспільні науки? Чи це взагалі не об'єкт будь-якої науки?
9. В чому полягає схожість і відміна закону попиту і закону земного тяжіння?
10. Якщо доручити академіку-фізику організувати будівництво ядерного реактора, то він, швидше за все, це зробить і, може бути, як найкраще. І такий досвід є. Але якщо доручити економісту очолити уряд, то в світовій практиці знайдеться небагато успішних прикладів. Чи можете Ви пояснити такий стан речей?
11. Навіщо потрібна економічна теорія суспільству? Чому недостатньо природних наук, які дають відповіді на конкретні питання, що пов'язані з рішенням практичних задач?
12. Як Ви розумієте невизначеність, вірогідність характеру економічного розвитку?
13. "Економіка повинна бути економною". Який метод економічного мислення відомий політик, сам того не знаючи, застосовує?
14. "Закон про мінімальний розмір оплати праці є основною причиною безробіття". "Уряд зобов'язаний регулярно підвищувати мінімальний рівень оплати праці". З яким висловом Ви згодні? Які методи використовуються при цьому?
15. "Інфляція в Україні". Як треба проаналізувати це конкретне питання, керуючись діалектичним, позитивним, нормативним методами?

Для тих, у кого є час читати не тільки підручники:

1. Перекажіть стисло мовою політекономії (використовуючи економічні терміни та категорії) "Казку про рибака і рибку" О.С.Пушкіна.
2. Спробуйте вгадати, кому належать слова: "Будувати теорії, не маючи даних - величезна помилка. Несвідомі люди починають підганяти факти під теорії замість того, щоб будувати їх на основі наявних фактів"? Це улюблений герой А.Конан-Дойля. Яким методом він користувався? Чи користується цим методом економічна наука? Наведіть приклади.

Виходячи з основних положень теми, прокоментуйте газетну публікацію:

(Січень 2000 р.) “У людства неймовірна кількість проблем. Але всі вони: виснаження природних ресурсів, нестача енергії, голод, глобальне потепління і глобальна ж небезпека, охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я, освіта та інші – є врешті-решт похідними від однієї, найважливішої проблеми. Її ім'я – перенаселення планети. Зараз на планеті щодня народжується 250 тисяч людей.

Демографічні проблеми вельми важливі для виживання як окремих держав, так і для всієї планети. За прогнозами ООН, за найближчі 50 років чисельність України зменшиться з 50 до 39 мільйонів, і вона вийде з числа багатонаселених країн. Ті ж тенденції прослідковуються у всіх країнах Східної Європи (чисельність населення Росії впаде з 147 до 121 мільйону). Православний культурно-релігійний макрорегіон стане найменшим у світі – менше, ніж Тихоокеанський, що утворений карликовими державами.

Інша ситуація в колишніх радянських республіках Середньої Азії. Тут приріст населення складає 1,2%. Це другий показник у світі після Африки. В цьому регіоні в найближчі десятиріччя відбудеться демографічний вибух. Африка пережене Східну Азію, кожен п'ятий мешканець планети буде африканцем. Ще на початку ХХ століття ці пропорції відносилися до Європи. Але Старий Світ відійде на останнє місце, частка європейського населення знизиться з сучасних 12 до 7%. Індія залишить позаду Китай і стане світовим лідером.

6 мільярдів – це знакова цифра, тому що, за розрахунками демографів, це рівно половина від 12 мільярдів, що складає максимум популяційних можливостей людини. Коли він буде досягнутий – прогнози розбігаються, але до 2050 року населення планети зросте до 8 мільярдів. І тоді, за даними ЮНЕСКО, на планеті буде 1 мільярд голодуючих, 1 мільярд неписьменних, 1 мільярд безробітних, 1,5 мільярда опиняться за межею бідності.

Демографічний вибух набув такої потужності, що перед ним пасують біблійні рецепти на кшталт Содому і Гоморри. В Ботсвані, де кожний четвертий мешканець Віч-інфікований, очікується зниження тривалості життя на 20 років. І все одно населення виросте вдвічі, Ботсвана пережене Україну і Білорусію, взяті разом...”